

3.2. Вплив інтеграції країн Балтії на їх суспільно-політичну трансформацію

Геополітичне становище країн Балтії визначене перетином на їх території найважливіших торговельних маршрутів, а наявність розвинутої системи транспортної інфраструктури визначає інтерес до Латвії, Литви та Естонії з боку провідних світових держав та центрів сили. Послаблення значення фактору централізованого управління після закінчення «холодної війни» і одночасне підвищення ролі гео економічних чинників у зв'язку з прискоренням процесів інтернаціоналізації господарських зв'язків зробили країни Балтії значущими учасниками як субрегіональних інтеграційних проектів у Балтійському регіоні, так і європейських та євразійських трансконтинентальних економічних проектів.

Ключову роль при визначенні зовнішньополітичних пріоритетів країн Балтії відіграла «політична міфологія» – образ «давнього ворога – Росії», яка проводить імперську політику щодо сусідніх менших народів та держав, та ідея «повернення до Європи» як відновлення історичної справедливості.

Безальтернативна прозахідна орієнтація Латвії, Литви та Естонії дала їм підстави після набуття незалежності чітко і швидко визначитись у своїх головних стратегічних пріоритетах та векторах зовнішньої політики. Взявши на озброєння західноєвропейську соціально-економічну модель розвитку, країни Балтії розглядали інтеграцію в європейські та євроатлантичні структури як єдиний шлях зміцнення національної незалежності, що гарантуватиме національну безпеку і збереження суверенітету, а також забезпечить вирішення складних економічних та соціальних проблем.

Проблема впливу інтеграції країн Балтії в Європейський Союз на їх суспільно-політичну та економічну трансформацію не залишилася поза увагою світової наукової спільноти. Однак, з огляду на історичні та політичні реалії, європейські та російські погляди на цю проблему

різняться. Якщо західні науковці переважно вважають, що країни Балтії виграли від обрання прозахідного вектору партнерства і відмови від стосунків з Росією як стратегічним партнером, то російські вчені розцінюють відмову від всеохоплюючої співпраці зазначених країн з Росією як таку, що поклала економічні інтереси країн Балтії «на вівар» «політичного міфу».

Українські науковці також є зацікавленими у вивченні балтійського досвіду. Зокрема, вагомим доробком у питанні вивчення євроінтеграційного досвіду країн Балтії є дисертаційні дослідження В. Завацького «Європейська інтеграція країн Балтії (1991–2004 рр.)»⁴⁰ та Д. Аракеляна «Зовнішня політика країн Балтії в контексті розширення ЄС та НАТО»⁴¹. Окремо слід відзначити роботу М. Замікули «Країни Балтії на початку 1990-х років: передумови євроатлантичної інтеграції», який розглянув можливі варіанти розвитку національного зовнішньополітичного курсу, політичні та соціальні передумови, що спричинили обрання саме європейського/євроатлантичного вектора як основного шляху розвитку відносин із сусідами та діяльності балтійських держав на міжнародній арені⁴².

С. Білоножко⁴³, Є. Ковтун⁴⁴, М. Сидорук⁴⁵ та Г. Щедрова⁴⁶ зробили спроби визначити етапи приєднання Латвії, Литви та Естонії до ЄС. А. Мазіна⁴⁷ та С. Скриль⁴⁸ розглянули проблеми трансформації їх політичних систем в умовах інтеграції в Європейське співтовариство. У дослідженні С. Скриля також висвітлено особливості «єдиного політичного простору» країн Балтії, що сформувався після розпаду СРСР. Висвітленню

⁴⁰ Завацький В.М. Європейська інтеграція країн Балтії (1991–2004 рр.): дис...канд. іст. наук. – Донецьк, 2008. – 225 с.

⁴¹ Аракелян Д.В. Зовнішня політика країн Балтії в контексті розширення ЄС та НАТО: автореф. дис... канд. політ. наук. – К., 2008. – 20 с.

⁴² Замікула М.О. Країни Балтії на початку 1990-х років: передумови євроатлантичної інтеграції // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Історія. – 2010. – Т. 129. – Вип. 116. – С. 91–94.

⁴³ Білоножко С. В. Західний вектор зовнішньої політики країн Балтії: шлях від незалежності до євроінтеграції // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2015. – Вип. 44. – Т. 2. – С. 130–135.

⁴⁴ Ковтун Є. Досвід інтеграції Латвії, Литви та Естонії до Європейського союзу, як приклад для України // Емінак. – 2008. – № 1-4. – С. 105–109.

⁴⁵ Сидорук М. Особливості інтеграції держав Балтії до ЄС // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Міжнародні відносини. – 2010. – Вип. 2. – С. 97–104.

⁴⁶ Щедрова Г.П. Адаптація України до вимог ЄС: досвід країн Балтії // Politicus. – 2017. – Вип. 1. – С. 156–161.

⁴⁷ Мазіна А. Особливості демократичного процесу в країнах Балтії // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – 2009. – Вип. 16. – С. 387–393.

⁴⁸ Скриль С. А. Трансформація політичних систем Латвії, Литви та Естонії в умовах інтеграції в європейське співтовариство // Актуальні проблеми політики. – 2015. – Вип. 54. – С. 146–152.

досвіду окремих країн регіону присвячені публікації В. Ціватого⁴⁹, Д. Денисенка⁵⁰.

У процесі приєднання Латвії, Литви та Естонії до ЄС, дослідники виділяють три етапи:

– *перший* – 1991–1995 рр. – з моменту встановлення дипломатичних відносин країн Балтії з Європейським Співтовариством, і до підписання угод про асоціацію, що стали підґрунтям політичного діалогу та економічної співпраці на наступні роки. На цьому етапі розпочався діалог та включення країн Балтії в орбіту економічної політики ЄС;

– *на другому етапі*, починаючи з другої половини 1995 р., відбувся перехід до нового рівня відносин, коли сторони вже чітко визначили цілі та завдання на шляху до інтеграції. У цей період були закладені підвалини процесу набуття державами Балтії повноправного членства в ЄС;

– *третьої етап* передвступних переговорів, який тривав до 2004 р., почався для Естонії на два роки раніше, у 1997 р., оскільки ця країна серед решти країн регіону, першою наблизилася до вимог Євросоюзу за рахунок ефективної економічної політики держави та пом'якшення національного законодавства передусім щодо захисту прав національних меншин⁵¹.

Незважаючи на те, що визнання незалежності держав Балтії було складним процесом, однак уже у перші тижні незалежності трьом країнам вдалося знайти майбутніх партнерів для співпраці. Однією з перших, хто визнав місце балтійських держав у міжнародній системі, була Європейська спільнота, яка зробила це 27 серпня 1991 р. Це ознаменувало початок бурхливого розвитку відносин між ЄС та країнами Балтії: 11 травня 1992 р. було укладено Угоду про торгівлю і співробітництво, що набула чинності в 1993 р.; також у 1992 р. під егідою програми PHARE балтійським країнам була надана фінансова допомога. Надалі вже 18 липня 1994 р. було підписано Угоду про вільну торгівлю, що набула чинності в січні наступного року. 12 червня 1995 р. було укладено Європейську угоду про асоціацію з кожною країною. Розвиток відносин між ЄС та Балтикою було продовжено поданням заявок

⁴⁹ Ціватий В. Вступ Естонії до Європейського Союзу – досвід для України. 30.06.2015. – [Електронний ресурс]: http://uaforeignaffairs.com/index.php?id=73&tx_ttnews%5Btt_news%5D=1136&cHash=2d83bba369d507b056c54fdee5738f45; Ціватий В. Інституціональний і політико-дипломатичний досвід європейської інтеграції Естонії (1991-2015 рр.) // Європейські історичні студії. – 2015. – № 2. – С. 137–160.

⁵⁰ Денисенко В. Почти 10 лет в ЕС – опыт Литвы. 15.19.2013. – [Електронний ресурс]: <https://day.kyiv.ua/ru/article/mirovye-diskussii/pochti-10-let-v-es-opyt-litvy>

⁵¹ Сидорук М. Особливості інтеграції держав Балтії до ЄС // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Міжнародні відносини. – 2010. – Вип. 2. – С. 97-104.

на членство в ЄС Латвією, Естонією та Литвою – 27 жовтня, 24 листопада та 8 грудня 1995 р. відповідно. Процес переговорів про вступ балтійських держав до ЄС розпочався у 2000 р. і завершився у 2004 р. набуттям членства у НАТО та ЄС.

Вступ до ЄС і НАТО був політичним пріоритетом, сформованим у країнах Балтії задовго до інтеграції у загальноєвропейські механізми економічної взаємодії. Цьому напряду надавалось особливе політичне і навіть символічне значення. Втілення в життя проекту «Returntothe West» взяли на себе владні групи, які прагнули вийти з-під російського впливу. Процес вступу до НАТО був прикладом рідкісної одностайності політичної еліти країн⁵².

Конкретні форми, темпи і методи проведених у країнах Балтії перетворень частково різнилися, але загальний вектор руху був однозначно спрямований на досягнення стандартів, передбачених Маастрихтським договором. Відповідно до цього були збудовані нова законодавча база та економічна система. Водночас найбільш радикальними ринкові перетворення виявилися в Естонії, у той час як у Литві зберігалось багато елементів радянської соціалістичної системи. Назагал позиції всіх трьох балтійських держав мало відрізнялися одна від одної, хоча Естонія в плані успішності реформ явно лідирувала.

Реформування державних систем Латвії, Литви та Естонії після набуття (або відновлення у 1990–1991 рр.) незалежності відбувалося одразу в кількох напрямках. З одного боку, необхідно було змінити внутрішні наративи, трансформувати внутрішньополітичні та соціально-економічні системи, а з іншого – визначити зовнішньополітичні орієнтації та способи включення до глобалізаційного дискурсу. І попри те, що ці процеси не є спільно направленими і не завжди відбуваються одночасно, у випадку країн Балтії вони виявилися взаємообумовленими. Реформи відбувалися одразу в усіх важливих сферах життя суспільства – політико-правовій, економіко-соціальній, інтеграційній. Вступ до ЄС та НАТО став ключовим пріоритетом, який підпорядковував собі дії Латвії, Литви та Естонії на міжнародній арені, але також багато в чому визначав внутрішній політичний процес. І найголовнішим виявився сформований до моменту відновлення незалежності Литви, Латвії та Естонії консенсус серед політичних еліт щодо пріоритетів у зовнішній політиці цих країн – незалежно від того, які політичні сили приходили до влади під час чергових (а іноді й позачергових) виборів, курс на євроатлантичну інтеграцію залишався незмінним.

⁵² Urbelis V. Lithuanian Strategic Culture // Lithuanian Annual Strategic Review 2006. – Vilnius, 2007. – P. 193-208.

Реформування політичної системи насамперед передбачало вибір форми правління та оптимальної моделі виборчої системи, а також формування на її основі представницької влади з цінностями західної демократії.

Першочергово країни визначилися з формою правління: Латвія та Естонія стали парламентськими республіками, Литва – президентсько-парламентською республікою. Надалі визначилися зі складом парламентів: латвійський парламент – Сейм (100 членів), естонський парламент – Рійгікогу (101 член) і литовський парламент – Сейм (141 член). Усі однопалатні. Наступним кроком став перехід до пропорційної (Латвія, Естонія) або змішаної виборчої системи (Литва) з дотриманням міжнародних виборчих стандартів, що свідчило про перехід до багатопартійної системи і становлення демократичного режиму.

Однак у кожній країні були свої особливості.

Аналізуючи трансформаційні зміни в Латвії, підкреслимо, що тут використовується пропорційна система виборів з багатомандатними округами. Вибори, що відбулися 5–6 червня 1993 р. привели до скликання 5-го Сейму (а не 1-го), продовживши таким чином історичний зв'язок з парламентськими органами довоєнної Латвії. Особливі вимоги латвійське законодавство висуває до пасивного виборчого права. Кандидати в депутати повинні відмежуватися від радянського минулого і, якщо вони раніше співпрацювали зі службами безпеки, розвідки або контррозвідки СРСР, Латвійської РСР або іноземної країни або після 13 січня 1991 р. були активними членами КПРС (КП Латвії), міжнародного фронту робітників Латвійської РСР, Об'єднаної ради робочих організацій, Організацій ветеранів війни та праці, Вселатвійського комітету порятунку або його регіональних організацій, то відповідно до ст. 5 Закону про вибори до Сейму вони не можуть бути внесені до списків кандидатів. Окрім цього, до них висуваються підвищені вимоги щодо психічного здоров'я. Особливо відзначимо вимогу володіння національною мовою на III (найвищому) рівні. Окрема спеціальна глава Закону найдетальніше регламентує участь у виборах громадян Латвії, які проживають в іншій країні на час виборів.

Обравши парламентську форму правління, Естонія також надала перевагу пропорційній системі виборів до парламенту з багатомандатними округами. Кандидати в депутати висуваються виключно партіями або виборцями, а компенсаційні мандати розподіляються між партіями. Однак з часом відбулися певні зміни у виборчому законодавстві Естонії. Спочатку це були кроки в бік розширення обсягів виборчих прав (до 1999 р. в Естонії можна було агітувати навіть

у день виборів, нині це заборонено), а потім – у зворотному напрямі: з 1998 р. були позбавлені права голосу засуджені, 2001 р. підвищено віковий ценз для активного виборчого права до 21 року.

Створення в Естонії національного реєстру виборців та запровадження карток виборців зменшила ймовірність порушень під час виборів. Вирішивши до кінця 90-х рр. XX ст. проблему громадянства, Естонія не ставить володіння мовою перешкодою для набуття активного виборчого права. І, безумовно, слід вказати на вирішальну новацію естонського виборчого законодавства – віддалене Інтернет-голосування на виборах до Рійгікогу у 2007 р. стало першим у світі випадком використання мережі Інтернет у загальнодержавному масштабі як способу голосування на парламентських виборах. Однак слід додати, що Інтернет-голосування є додатковим, а не обов'язковим способом голосування, але ним скористалася значна кількість виборців .

Парламентські вибори в Литві проводяться за змішаною виборчою системою: 71 член парламенту обирається за мажоритарною системою абсолютної більшості в одномандатних виборчих округах; 70 членів парламенту обирається в єдиному загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі за пропорційною системою з голосуванням за закриті списки. Однак у 2000 р. були внесені зміни до Закону про вибори до Сейму – запроваджено норми щодо забезпечення прозорості фінансування виборчих кампаній, встановлено перепони використанню адміністративного ресурсу шляхом заборони передвиборної агітації з використанням службового становища, підвищено статус спостерігачів, заборонено використовувати компромат на учасників виборчих перегонів. Запроваджено проведення агітації по литовському радію та на телебаченні виключно у формі дискусії, що примусило партії вести дебати або із суперниками по виборчих перегонах, або з ведучими. Закон забороняв Національному радію та телебаченню проводити передвиборчу агітацію окрім передач, спеціально визначених спільно з Головною виборчою комісією, протягом однієї години на радію і однієї години на телебаченні. Зміни також стосувались осіб, які проходять дійсну військову або альтернативну службу в органах національної безпеки, оборони, поліції й внутрішніх служб та ін. – вони не мають права ставати парламентарями⁵³.

Загалом, можна стверджувати що модернізація виборчих систем держав Балтії відбулася успішно, про що свідчать їх високі результати в рейтингу Freedom in the World (таб. 5).

⁵³ Мазіна А. Особливості демократичного процесу в країнах Балтії // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2009. – Вип. 16. – С. 387–393.

Таблиця 5. Оцінка рівня свободи за останні 10 років⁵⁴

Країна/рік	2008	2009	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Оцінка/статус										
Латвія	2,1/F	2,1/F	2,2/F	2,2/F	2,2/F	2,2/F	2,2/F	1,2/F	1,1/F	1,1/F
Литва	1,1/F	1,1/F	1,1/F	1,1/F	1,1/F	1,1/F	1,1/F	1,1/F	1,1/F	1,1/F
Естонія	1,1/F	1,1/F	1,1/F	1,1/F	1,1/F	1,1/F	1,1/F	1,1/F	1,1/F	1,1/F

Рейтинг формується на основі шкали від 1 до 7, де 1-найвищий рівень свободи на основі сукупної оцінки політичних прав і громадянської свободи громадян; F – free.

Розвиток політичних систем держав Балтії в першу чергу пов'язаний з оформленням їх конституційних засад. Прийняття в цих країнах новітніх, європейських за змістом конституцій (окрім Латвії, в якій поетапно модернізувались положення Конституції 1922 р.) стало передумовою швидкої та ефективної перебудови політичних систем.

Після проголошення незалежності республіки в 1990 р., у Латвії було поновлено дію норм Конституції 1922 р., яка нормативно формалізувала принципи парламентського республіканського правління, визначила соціальну спрямованість державної внутрішньої політики та встановила орієнтири розвитку політичної системи незалежної Латвійської республіки.

Конституція Естонської республіки прийнята на референдумі 28 червня 1992 р. Частиною конституції є закон про особливості її застосування, прийнятий одночасно з самою Конституцією, а також Закон про доповнення до Конституції Естонської республіки, прийнятий на референдумі у 2003 р. Згідно з положеннями останнього, у разі, якщо будь-які окремі приписи Основного Закону суперечать імперативним нормам Європейського Союзу, застосовується право Союзу. Тобто ще до вступу в ЄС Естонія задекларувала домінування європейських цінностей та принципів європейського права відносно основних засад національної правової системи. Конституція закріпила парламентську республіку як форму державного правління.

⁵⁴ Freedom in the World 2017. – [Електронний ресурс]: https://freedomhouse.org/sites/default/files/Freedom_in_the_World_2017_complete_book.pdf; Freedom in the World Data and Resources 1973–2018. – [Електронний ресурс]: <https://freedomhouse.org/content/freedom-world-data-and-resources>

У Литві Конституція була прийнята на референдумі 25 жовтня 1992 р. За формою Конституція є некодифікованою, оскільки Основний закон містить також Конституційний закон про Литовську державу від 11 лютого 1991 р. та Конституційний акт «Про неприєднання Литовської республіки до пострадянських східних союзів» від 8 липня 1992 р. У преамбулі Конституції зазначено, що правовий фундамент Литовської держави базується на Литовських Статутах (1529, 1566, 1588), кодексах феодального права Великого князівства Литовського, що зіграли особливу роль в історії європейського права.

Литва, Естонія, Латвія (частково) здійснили значні перетворення у сфері місцевого самоврядування, орієнтуючись на досвід муніципальних реформ скандинавських країн та Німеччини. Успішне вирішення задач, що впливали з Європейської Хартії, дозволило країнам Балтії вже до середини 1990-х рр. створити демократичні системи місцевого самоврядування, що мали певні відмінності.

В Естонії та Литві статус місцевого самоврядування був одразу закріплений на конституційному рівні. Починаючи з 2002 р. в Естонії та Литві правом голосувати на муніципальних виборах володіють всі особи, які постійно проживають на території муніципального утворення. У Латвії таким правом наділені лише громадяни республіки, що призводить до дискримінації національних меншин.

Вагомим чинником для перебудови місцевого самоврядування в усіх трьох країнах були адміністративно-територіальні реформи, викликані неефективністю колишньої системи адміністративно-територіального поділу. Особливо гостро така неефективність відчувалася в Естонії і Латвії. З кінця 1990-х рр. уряди цих країн почали розробляти плани територіальних реформ, багато в чому ґрунтуючись на досвіді Литви, що здійснила подібну реформу в період з 1991 по 1993 рр., однак при цьому враховувалися недоліки останньої: слабкий зворотний зв'язок з населенням, дуже короткі терміни реалізації (менше трьох років), невиправдано великі розміри нових муніципалітетів. Не в останню чергу завдяки реформі децентралізації уже в 1995 р. Литва, а слідом за нею Латвія та Естонія підвищили рівень демократизації за версією Freedom House, перетнувши рубіж у 3.00, який використовується для позначення «консолідованих демократій».

Економічна складова європейської інтеграції країн Балтії полягала у ліквідації односторонньої залежності економік Латвії, Литви та Естонії від Росії та переорієнтацію їх експорту на Європу, обмеження російського капіталу в національних економіках і продаж членам ЄС стратегічних об'єктів.

За десятиліття, яке передувало власне європейській інтеграції, державам Балтії вдалося втілити в життя складні перетворення, які торкнулися економічної та соціальної сфер. За ці швидкі й ефективні зміни, що привели до значних темпів зростання макроекономічних показників, балтійські країни інколи називали «балтійськими тиграми». Це стало можливим завдяки вагомим дотаціям та інвестиціям від ЄС безпосередньо, а також окремих його членів – Німеччини, Швеції, Фінляндії. За деякими даними, загальний обсяг прямих інвестицій в економіку трьох балтійських республік за період 1992–2004 рр. склав понад 9,5 млрд євро, що не могло не позначитися на їхньому економічному злеті. Однак не останню роль у цьому процесі відіграли й переорієнтації експортного ринку зі Сходу на Захід і розвиток внутрішніх сфер економічної діяльності – послуг, будівництва, промисловості та сільського господарства.

Після вступу в ЄС і НАТО Латвія, Литва та Естонія постали перед потребою визначення нових стратегічних цілей. Той шлях, який обрали країни, можна назвати «інфраструктурною інтеграцією» в межах самого ЄС внаслідок розширення і поглиблення взаємодії з державами Північної Європи, а також просування демократії на пострадянському просторі, у тому числі через активну участь у Європейській політиці сусідства та Східному партнерстві.

Попри занепокоєння багатьох євроскептиків, Балтійські країни на сьогоднішній день зберігають розпочатий на початку 1990 рр. курс на максимальну євроінтеграцію як головний вектор своєї політики. І тут можна виділити кілька рівнів. По-перше, Латвія, Литва та Естонія розпочали з найпростішого – вузькорегіонального співробітництва. З моменту набуття суверенітету вони створили низку форматів регіонального співробітництва. Першим була Балтійська рада, потім – Балтійська асамблея, а з 1994 р. працює Балтійська рада міністрів. У 1993 р. країни домовилися про створення Балтійської зони вільної торгівлі (втратила чинність у 2004 році з дня вступу країн-учасниць у ЄС).

У регіональному співробітництві балтійські держави вбачають перспективи й алгоритм якомога повнішої інтеграції в європейський, а через нього – у глобальний економічний, політичний, інфраструктурний, інформаційний та соціальний простір. Поява в процесі інфраструктурної інтеграції низки неформальних регіональних об'єднань за участі балтійських країн (Балтійські держави і Північні країни – формат NB-6; той же, але за участі Польщі та Німеччини – NB-6+2; країни Балтії і Німеччина – «3+1» і ін.) дозволяє їм систематично проводити консультації з партнерами, узгоджувати свої інтереси на рівні регіональної політики ЄС, забезпечує вільний обмін

думками. Тому одним із зовнішньополітичних завдань, що стояли перед країнами Балтії, було забезпечення своєї участі в цих консультаціях як на рівні керівників урядів і міністрів закордонних справ, так і на рівні експертів.

Ще в 1992 р. було досягнуто згоди про співпрацю Північної ради (в тому числі Північної ради міністрів) і Балтійської асамблеї. Це дозволило вийти на формат проведення періодичних спільних нарад обох організацій і зустрічей президій за участю керівників об'єднаних профільних комітетів, активізувати співробітництво між парламентами та їх постійними комісіями. Практичним результатом такої співпраці стало рішення «північних» країн запросити балтійські держави приєднатися до Північного інвестиційного банку з 1 січня 2005 р. На той час республіки Балтії уже приєдналися до реалізації програми «Північний вимір» (активні учасники з 1999 р.), у якій поряд з країнами регіону Балтійського моря – членами ЄС, беруть участь Норвегія та Ісландія. Ця програма є однією з найбільш помітних серед регіональних програм співпраці Євросоюзу. Вона націлена на вирішення питань спрощення процедур перетину кордонів між державами та митного оформлення, охорони навколишнього середовища та співробітництва в гуманітарній сфері, у тому числі в галузі освіти, науки і туризму. Усі ці напрями є для балтійських країн пріоритетними.

Водночас балтійські країни все частіше стають конкурентами при вирішенні фінансових питань в Єврокомісії і міжнародних кредитних організаціях.

Варто відзначити, що після швидкого зростання економік Латвії, Литви та Естонії, країни зазнали удару від світової фінансової кризи 2008 р., оскільки залежність від зарубіжних інвестицій і домінування іноземного капіталу зберігались у цей період на високому рівні. У результаті кризи скорочення реального ВВП за 2008–2009 рр. в 4–4,5 рази перевищило середньоєвропейський показник. Відповідно знизився і ВВП на душу населення. За 2009 р. гірші результати в промисловому виробництві показала Естонія, в будівництві та сільському господарстві – Литва, у сфері послуг – Латвія (див. таб. 6).

Оскільки державні запозичення в той період були спрямовані виключно на підтримання макроекономічної стабільності, а не на пом'якшення наслідків кризи для населення, це призвело до зростання невдоволення в суспільстві політикою, що проводилася урядами.

На початку 2009 р., коли наслідки світової фінансової кризи тільки почали проявлятися (у вигляді різкого зростання безробіття, скорочення заробітної плати, закриття фірм та підприємств), у Ризі та

Вільнюсі відбулись акції протесту громадян з вимогами переобрання парламенту і відставки уряду, що переростали в масові заворушення.

Таблиця 6. Показники економічного розвитку країн Балтії у 2008–2009 рр.

Латвія		Литва		Естонія		ЄС-27	
Річне зростання ВВП (у % відношенні до попереднього року)							
2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009
-3,3	-17,7	2,9	-14,8	-4,2	-14,1	0,4	-4,5
ВВП на душу населення (тис. євро)							
10,5	8,6	10,1	8,4	12,1	10,4	25,1	23,6м
Промисловість (темп розвитку у %)							
-3,2	-18,0	4,7	-13,8	-23,9	-23,9	-1,8	-14,0
Будівництво (темп розвитку у %)							
-3,1	-34,9	4,2	-48,3	-13,38	-29,8	-2,9	-7,5
Сільське господарство (темп розвитку у %)							
-23,3	-18,8	-1,2	-20,4	-50,8	-6,4	3,0	-29,8
Сфера послуг (загалом)							
-0,5	-31,4	9,8	-28,9	-5,4	-21,2	4,7	-10,2

Джерело: Eurostat [<http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>]

За таких умов економічна політика, яку проводили уряди, зазнавала критики з боку опозиційних партій. Потрібно відзначити, що криза призвела до певного «оновлення» політичних систем балтійських країн та їх дрейфу «вліво». У Латвії під час повторних (позачергових) виборів 2011 р. перемогу здобула соціал-демократична партія «Центр згоди» (однак їй не вдалось увійти до складу уряду з огляду на необхідність визнання факту «окупації»), Соціал-демократична партія Естонії збільшили свою присутність у парламенті (попри третій результат їх представник посів крісло спікера парламенту), а на парламентських

виборах у Литві 2012 р. перемогу здобули лівоцентристські сили, що дозволило їм сформувати новий уряд. І це попри те, що у 2010 р. зростання ВВП Литви склало 1,3%, Естонії – 2,4%, лише в Латвії обсяг ВВП скоротився на 1,8%.

Найбільш стабільною ситуація під час кризи була в Естонії, де традиційний поділ на «лівих» і «правих» не такий радикальний. Хоч у 2007 р. і у 2011 р. на парламентських виборах перемогу здобула ліберальна Партія реформ, політику жорсткої економії уряд не скасував, а зосередився на подальшій лібералізації ринку, намагаючись підвищити конкурентоспроможність економіки Естонії. Заробітну плату в державному секторі було скорочено, пенсійний вік – підвищено, скоротилася соціальні виплати, особливо в галузі медицини. Однак Естонію вирізняє вища довіра населення до уряду та державних установ і низький рівень корупції⁵⁵.

Окреме питання, яке гостро стояло на порядку денному, – енергетична безпека. Це було складне і комплексне завдання, адже значна енергетична і сировинна залежність країн Балтії від поставок з Росії дозволяла уряду РФ проводити ефективну політику економічного тиску. Радянська індустріалізація і створений нею виробничий комплекс включили країни Балтії до єдиної замкненої енергосистеми. Питання відмови від російських енергоносіїв не було вирішене до вступу країн до ЄС. Нова стратегія енергетичної безпеки ЄС, опублікована 28 травня 2014 р., пропонувала план створення європейського енергетичного союзу, у який входили і країни Балтії. Значним проривом у питанні енергобезпеки наприкінці 2014 р. став перший етап реалізації проекту зі встановлення в порту м. Клайпеди (Литва) плаваючого сховища газу – терміналу «Незалежність» (Independence) (перша партія скрапленого газу зі США до ЛПГ-терміналу надійшла в серпні 2017 р.). І лише на початку 2019 р. почалася технічна фаза програми об'єднання електроенергетичних систем Литви, Латвії та Естонії з європейською системою через Польщу.

Ще одним інструментом тиску РФ на країни Балтії була кампанія за права «співвітчизників», тобто російськомовних громадян, а у випадку з Латвією та Естонією – «негромадян», оскільки частка трудових мігрантів радянського періоду в цих країнах за різними даними становили від 30 до 45 %. У наданні російськомовним мешканцям прав громадянства вбачалася потенційна загроза втрати національного

⁵⁵ Dudzińska K. The Baltic States' Success Story in Combating the Economic Crisis: Consequences for Regional Cooperation within the EU and with Russia // Policy Paper. – 2013. – № 6(54). – [Електронний ресурс]: [https://www.files.ethz.ch/isn/161431/PISM%20Policy%20Paper%20no%206%20\(54\).pdf](https://www.files.ethz.ch/isn/161431/PISM%20Policy%20Paper%20no%206%20(54).pdf)

суверенітету. Однак після набуття незалежності країнами Балтії тільки невелика частина російськомовних жителів забажала отримати російське громадянство і офіційно стати іноземцями в новостворених державах. Більшість з них у Латвії та Естонії прийняли статус «негромадян». Такий статус передбачав, окрім ненадання виборчих прав і позбавлення можливості перебувати на державній службі, ще певні обмеження на роботу в галузях, що передбачали знання державної мови (освіта, охорона здоров'я). Надання ж громадянства тим, хто його спочатку не отримав, було обмежено певними квотами та низкою умов, що висувуються до претендентів. Незважаючи на обмеження в правах і інтересах, російськомовне населення Естонії та Латвії, висловлюючи протест проти дій влади, здебільшого не поспішало залишати ці республіки.

Протягом 1990-х рр. Росія неодноразово намагалася вплинути на уряди Латвії та Естонії з метою поліпшити становище російськомовного населення в цих державах. Однак більш ефективним виявилось тиск країн Заходу, особливо у зв'язку з перспективами вступу балтійських республік в НАТО та ЄС, що й змусило владу Латвії та Естонії пом'якшити свою позицію в питанні надання громадянства, використання державної мови. Задля забезпечення вимог, пов'язаних з підготовкою до вступу в ЄС, Естонія значно пом'якшила національне законодавство – передусім закон «Про громадянство» та закон «Про мову». Вона також підписала й ратифікувала міжнародну рамочну конвенцію Ради Європи щодо захисту національних меншин незважаючи на те, що третину населення становлять росіяни чи російськомовне населення. У латвійському Сеймі Закон про громадянство був прийнятий під тиском комісара ОБСЄ, він скасував низку обмежень на використання російської мови. Як наслідок, частка негромадян в Естонії (з урахуванням природного скорочення) скоротилася з 30 до 10 %, у Латвії – більш ніж у два рази. Однак права російськомовного населення продовжують залишатися предметом гострого конфлікту як у внутрішньополітичному житті балтійських республік, так і в їхніх взаєминах із зовнішнім світом.

Водночас Литва відрізнялася значною етнічною однорідністю складу її населення (приблизно 85 % населення – литовців). Завдяки цьому особливих суперечок між різними етнічними групами не було, і країна пішла шляхом надання громадянства всім, хто подав запит, не змушуючи жителів республіки здавати іспит з литовської мови⁵⁶.

⁵⁶ Кокорев О.В. Позитивні і негативні наслідки трансформації в країнах Балтії та вступу до ЄС // Вісник Донецького національного університету. Серія: Політичні науки. – 2016. – № 1. – С. 68–71.

Питання національної безпеки й оборони було вирішено країнами регіону ще в середині 1990-х рр. Змусивши Росію під міжнародним тиском вивести її війська з території своїх держав, вони почали співпрацю і у військовій царині. Створення Baltbat, трінаціонального миротворчого підрозділу, розпочалося наприкінці 1994 р. Об'єднаний Балтійський військово-морський ескадрон (Baltron) було створено в 1997 р. для розширення можливостей Балтійських військово-морських сил та координації виконання різних морських завдань. Штаб-квартира Baltron знаходиться в Естонії. Балтійська мережа повітряного нагляду (Baltnet) була створена в 1996 р. для збору та координації інформації про нагляд за повітряним простором. Балтійський коледж оборони (Baltdefcol) заснований у 1998 р. для підготовки кадрів штатних офіцерів та цивільних осіб. Коледж знаходиться в Тарту, Естонія. Усі ці підрозділи від самого початку формувалися за відповідними стандартами НАТО і повсякчас підкреслювали прагнення членства, що й відбулося 2004 р.

Критики євроінтеграційних процесів країн Балтії на свою користь часто використовують той аргумент, що в країнах після відкриття кордонів відбулася демографічна криза внаслідок відтоку молоді у віці 25–35 років, через що триває старіння націй. Справді, за даними перепису в період з 1989 по 2011 рр. населення Латвії та Литви зменшилося на 22 (21) та 17 (15) % відповідно (за різними джерелами), потік емігрантів після вступу країн до ЄС склав до 13% для Латвії та 15 % для Литви⁵⁷. Переважна більшість їхали через високий рівень безробіття, спричинений «шоковими» економічними реформами. Друга «хвиля» міграції була пов'язана з появою у молоді можливості здобувати освіту.

В Естонії ситуація з демографією не викликає великого занепокоєння. По-перше, ця країна завжди вирізнялася кращими економічними показниками, хоча кількість її населення з 1989 р. неухильно зменшувалася в середньому на 3 тис. осіб щороку (через від'ємний природній приріст населення і переваги еміграції над міграцією), що для країни з населенням у 1,3 млн осіб є досить суттєвим. Після вступу до ЄС Естонію залишило лише 4% населення.

А у 2015 р. уряд Естонії заявив про перше за останні 25 років зростання чисельності населення. Частково таке зростання було пов'язане з

⁵⁷ Овдін О. Переписи населення у нових державах – членах ЄС та їх роль у моніторингу демографічних процесів: досвід для України // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2012. – Вип. 2; Евроскептики ошибались: евроинтеграция стала причиной экономического подъема Прибалтики. 20.04.2017. – [Електронний ресурс]: <https://businessviews.com.ua/ru/business/id/ekonomika-pribaltiki-1529/>

методологічними змінами в розрахунках, але найбільш важливим фактором є те, що вперше за чверть століття число іммігрантів перевищило кількість емігрантів. В основному в Естонію прибувають естонці, які колись виїхали на заробітки, а також росіяни та українці. Цікаво, що серед іммігрантів зростає частка споріднених з естонцями фінів (зараз близько 4%). Однак ті, хто повертається до Естонії, більш старшого віку, ніж ті, які виїждять. Вирішальною причиною того, чому Естонії вдається повертати своїх громадян додому, є постійне поліпшення стану національної економіки та фінансова й економічна криза в Фінляндії (основного партнера Естонії), а також у Росії та в Україні. Не слід забувати також що естонський уряд почав шукати шляхи вирішення проблеми «радянських» мігрантів ще у 2000 р., коли було затверджено першу програму інтеграції для так званих негромадян, яка успішно діє дотепер. Однією з інноваційних ініціатив Таллінна є система електронних резидентів (е-резидентів). Це електронний пакет, який надає доступ до великої кількості послуг у країні навіть без фізичного перебування в Естонії.

Розробляючи програми із заохочення імміграції, уряд Естонії пам'ятає про наслідки радянських переселень і стежить за тим, щоб іммігрантів з колишнього ССРСР не було дуже багато. Щороку уряд встановлює імміграційні квоти для громадян, які не є членами ЄС. На 2016 р. максимальний ліміт становить 1,317 осіб, тобто 0,1% усіх постійних жителів країни. Дотепер вищевказаний ліміт не було досягнуто, але інтерес до Естонії зростає, і вже лунають голоси про те, що уряду в майбутньому доведеться зосередитися не на заохоченні імміграції, а на її обмеженні⁵⁸.

Серед вагомих здобутків трансформації країн Балтії під впливом приєднання до ЄС можна назвати такі моменти:

У Литві знайшли власне рішення щодо питання енергетичної безпеки. З метою диверсифікації енергоносіїв у другій половині 2014 р. на березі Балтійського моря в місті Клайпеді було розміщено власний термінал-танкер для прийому партій зрідженого природного газу. Безперечно будівництво плавучого терміналу для прийому зрідженого природного газу (замовлення виконали норвежці), який символічно назвали «Незалежність», і його обслуговування є доволі витратним, але ще за кілька місяців до вводу терміналу в експлуатацію Газпром знизив ціну на газ для Литви⁵⁹. Наразі Литва набагато менше енерге-

⁵⁸ Рахманний О. Вперше за 25 років в Естонії збільшилося населення. 09.12.2016. – [Електронний ресурс]: <http://www.global-analytik.com/аналітика/вперше-за-25-років-в-естонії-збільшилося/>

⁵⁹ Что дал Литве терминал сжиженного природного газа. 17.03.2017. – [Електронний ресурс]: <https://ru.sputniknews.lt/columnists/20170317/2486614/chto-dal-litve-terminal-szhizhennogo->

тично залежна від Росії і може імпортувати газ від інших постачальників, зокрема США та ОАЕ.

Якщо Литва є своєрідним лідером регіону з вирішення проблем енергетичної політики, то Латвія стала випробувальним майданчиком для обговорення стратегій з регулювання внутрішньоєвропейської економічної кризи. Країна найбільше в регіоні постраждала від кризи 2008 р. Латвію навіть порівнювали з Грецією через значні обсяги европозик в обох країнах та проблеми з можливістю погашення заборгованості. У 2008 р. Латвія зіткнулася з дефіцитом поточного рахунку у 23% ВВП та інфляцією 18%. Тим не менше, коли Греція обрала дефолт та шукала позики від інших європейських країн та МВФ, Латвія збільшила податки та значно скоротила державний бюджет. У результаті країна настільки швидко скоригувала свою економіку, що змогла приєднатися до зони євро у 2014 р. – саме тоді, коли Греція мала намір залишити зону єдиної європейської валюти. Досвід Латвії в боротьбі з економічною кризою викликає також і багато питань, зокрема щодо високої соціальної ціни, оскільки рівень безробіття в країні піднявся до 21% (2014), хоча з часом від поступово знижувався. У Європі наразі розглядають Латвію як приклад того, як протистояти економічній кризі в середині ЄС.

Естонія має найбільш наочні здобутки державної політики в цифровій галузі. Розпочавши з програми інтернетизації всієї країни, оголосивши доступ до Інтернету громадянським правом людини, тут зуміли ефективно впровадити систему електронного уряду. Систему Е-голосування вперше було успішно впроваджено на місцевих виборах 2005 р. і парламентських 2007 р., вона супроводжувалася оформленням цифрових посвідчень особи. Успішними є результати впровадження Е-уряду для боротьби з корупцією – за версією міжнародної неурядової організації Transparency International Естонія у 2014 р. посіла 26 місце зі 175 у рейтингу найменш корумпованих країн. Технологічні інструменти, які Естонія застосовує у сфері урядування, а також досвід їх використання, вивчаються сьогодні в багатьох країнах світу. Естонія має намір побудувати так звану «фінську модель інформаційного суспільства», що передбачає створення конкурентоспроможної економіки на основі передових технологій, що дозволяє успішно конкурувати за продуктивністю праці з провідними економіками світу, і одночасно звести до мінімуму зростання соціальної нерівності⁶⁰.

[prirodnogo-gaza-ehkspert.html](#)

⁶⁰ Пилип Л. Естонія – країна, де перемогла електронна демократія. 15.04.2015. – [Електронний ресурс]: <https://www.radiosvoboda.org/a/26955015.html>

Європейська інтеграція для країн Балтії стала головним фактором, який у значній мірі вплинув на розвиток цих країн і виступив головним каталізатором проведення суспільно-політичних реформ та економічного зростання. Ідучи окресленим шляхом, країни Балтії трансформували законодавчу базу відповідно до Копенгагенських критеріїв, наблизивши країну до рівня консолідованої демократії. Швидка, але продумана приватизація, переорієнтація на європейський ринок значно покращила економічні показники Латвії, Литви та Естонії, починаючи з другої половини 1990-х рр.

З набуттям повноправного членства в ЕС збільшилася політична вага цих держав, зріс їхній міжнародний імідж. Участь у регіональних об'єднаннях сприяє зміцненню співробітництва з питань енергетичної, економічної, екологічної та інформаційної безпеки.